

Skrilolomi in pridobivanje strešnih ploščic

Bojan Rihtaršič

Skril je produkt narave. Skrilavci v Dolenji vasi, Nemiljah in na Zalem Logu so različno stari (Dolenja vas – spodnji permij, Nemilje – srednji trias in Zali Log – kreda). Poleg starosti daje kamnini različne lastnosti tudi sestava in zlog. Strešne ploščice iz zelo fino zrnate kamnine so boljše in odpornejše kot tiste iz bolj grobo zrnate kamnine. Na kamnino so v preteklosti delovale različne sile, ki so jo dvigale, gubale in prelamljale. Nagubana in razdrobljena ni bila primerna za izkoriščanje skrilnih ploščic.

Zato so iskali kraj, kjer bi pod plastjo preperine prišli do zdrave, enakomerno plastnate in nerazlomljene kamnine, ki ima enak položaj v večjem obsegu.

Še preden se je v Selški dolini začela razvijati skrilarska obrt, so skril že uporabljali v gradbeništvu za izravnave v zidovih, za oboke in tlake notranjih pros-

torov. Plošče so uporabljali tudi za šolske table in za podlago pri pranju perila ob potokih.

Skrilarska obrt v naših krajih sega v 18. stoletje, saj iz literature razberemo omembe skrilolomov iz tega obdobja. Obrt svoj vrhunec doseže proti koncu 19. in na začetku 20. stoletja. Prej lesene in slamnate strehe so začeli množično menjati s požarno bolj odporno kritino iz kamenja. Tako so iz majhnih skrilolomov nad Zalim Logom, pri Sorici, v Nemiljah in Dolenji vasi kmalu nastali veliki obrati. Okoli teh območij pa so se pojavili tudi manjši skrilolomi, ki so jih uporabljali predvsem za lokalne potrebe.

Razcvet obrti ni dolgo trajal, saj je zaton obrti prišel že v prvi polovici 20. stoletja, predvsem zaradi prihajajoče cenejše kritine iz opeke in z njo bolj preprostega polaganja.

SKRILOLOMI

Oglejmo si, kje je bil skril dovolj kvaliteten, da so ga začeli izkoriščati v večjih količinah.

Skrilolom nad Zalim Logom – Strojcevcov skrilolom

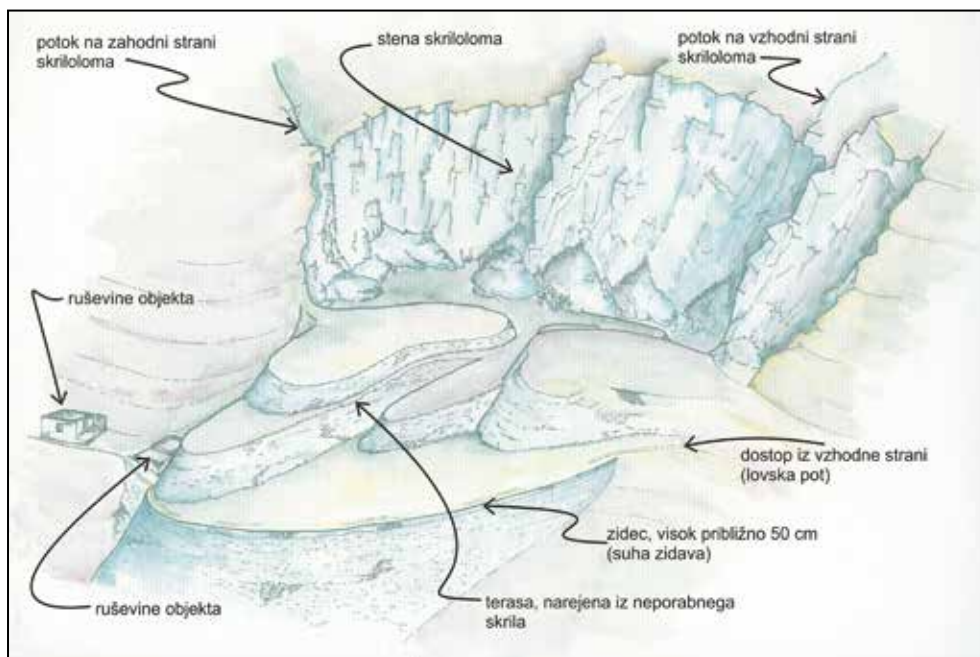
Najpomembnejši od vseh skrilolomov v Selški dolini je bil Strojcevcov skrilolom nad Zalim Logom. Nahaja se na južnem pobočju Grebel vrha, pičel kilometer in pol oziroma uro hoda od Zalega Logu na nadmorski višini okoli 1000 metrov. Tik nad kamnolomom izvira potok Pruharca, ki teče na dveh krajih, na levi in na desni strani, preko sten skriloloma. Na dnu potok ponikne in teče pod plastmi jalovine ter ob vznožju zopet priteče na plano.

Danes do skriloloma pridemo po pešpoti Zali Log–Ratitovec. Nekaj metrov nad senikom, preurejenim v vpisno kočo, zavijemo s poti proti zahodu. Pot nadaljujemo po lovski stezi, v rahlem spustu po dobrih 10 minutah pridemo na travnato ploščad.

Tam se nam odpre lep pogled po dolini. Pod nogami nam ležijo skladovnice neuporabnega skrilavega materiala, za nami pa se dviga še danes mogočna stena nekdanjega kamnoloma.

Skrilolom je širok približno 50 in visok 40 metrov z navpično zadnjo steno. Te dimenzije nam jasno povedo, da so od tod v vseh letih izkoriščanja odpeljali veliko strešnih ploščic. Dno skriloloma je zravnano. Pod skrilolomom so v obliki jezikov jasno vidna nasutja neuporabnega skrla, ki so ga s samokolnico, v zadnjih letih pa z vozičkom na tirnicah, izvozili iz skriloloma. Dele tirnic še danes vidimo v skrilolomu. Na zahodni strani nasipov so razvaline dveh koč, po pripovedovanju naj bi jih v letih najintenzivnejšega izkoriščanja obstajalo še več. Bližnji objekt je bil v celoti narejen iz brun in pokrit z deskami, postavljen je bil na ploščad, narejeno iz kamnja. Pri bolj oddaljenem objektu še stojijo pokonci zidane stene iz pravilno zloženega skrilavega kamna. Na sliki, ki jo hrani muzej v Železnikih, je lepo vidno, da sta oba objekta krita z deskami.

Po ustnem izročilu domačinov naj bi se prva dela pod Grebel vrhom pričela konec prve polovice pre-

Strojcevcov skrilolom danes (brez drevja). Skica: Bojan Rihtaršič

teklega stoletja. Močnejše izkoriščanje se je začelo šele okoli leta 1880 in je trajalo nekako do začetka prve svetovne vojne. Med obema vojnama so skrila-ve ploščice tudi v sami bližnji okolici naglo izgubljale na pomenu.

Urban Weber (1847–1893), lastnik posestva Pri Strojevcu, je na Rašklanerju odprl skrilolom in pričel pridobivati skrila-vo kritino v velikih količinah. Vendar domačini niso znali izdelovati kvalitetnih plošč, zato je Urban Weber najel izvežbanega mojstra s Tirolskega, da je vodil dela, hkrati pa uvajal domačine v to obrt. Tako jim je uspelo doseči kvaliteto in veliko proizvodnjo. Po njegovi smrti se je njegova vdova poročila s Francem Demšarjem, ki je uspešno upravljal Strojčevovo posestvo, proizvodnjo strešne kritine pa je celo povečal. V začetku 20. stoletja je bilo v Strojčevovem skrilolomu ali pruhu, kot so mu pravili domačini, zaposlenih 70 delavcev.

Po smrti Franca Demšarja je število delavcev v pruhu padlo na 20. Ivan Weber, ki je nasledil Strojčevovo posestvo, ni vzdržal razgibane podjetnosti, četudi je skrilolom prinašal dobiček. Leta 1940 je bilo v skrilolomu le še 6 zaposlenih. Zadnje večje količine plošč pa so izdelali leta 1947 in z njimi pokrili streho danes že porušene osnovne šole v Železnikih. Pred drugo svetovno vojno so v skrilolomu delali v večini delavci iz Železnikov.

Kamnina je modrikasto siva oziroma skoraj črna. Glineni skrila-vec najdemo na površju kot različno debele plošče. Stena skriloloma poteka v smeri vzhod–zahod, plasti pa izginjajo proti severu v globino. Kje vse se nahaja skrila-va kamnina, lepo vidimo na skici, objavljeni v članku dipl. ing. Karla Grada.¹ Strešni skrila-vc so nastajali v kredni periodi.

Med krednimi strešnimi skrila-vc nad Zalim Logom ne najdemo grobih sedimentov, ker je pač takrat, ko se je tod kopičilo glineno blato, potekala obala krednega morja daleč od teh krajev.

Objekti, pokriti z zalološkim skrila-vcem, se nahajajo predvsem v vaseh in zaselkih v zgornjem delu Selške doline. Ker pa je bil ta skrila-vec najboljše kvalitete, so strehe pokrite z njim tudi v spodnjem

delu Selške doline. Uporabljali so ga tako za profano kot za sakralno arhitekturo, saj še danes po Selškem in Poljanskem vidimo precej cerkva s takšno kamnito streho. Izven škofjeloškega ozemlja najdemo te strešne ploščice vsepovsod po Gorenjskem. V Ljubljani sta bili nekoč kriti z njim mestna klavnica in realka. Po vojni so pripravili ploščice za osnovno šolo v Železnikih in cerkev na Zalem Logu, ki je bila uničena po požaru.

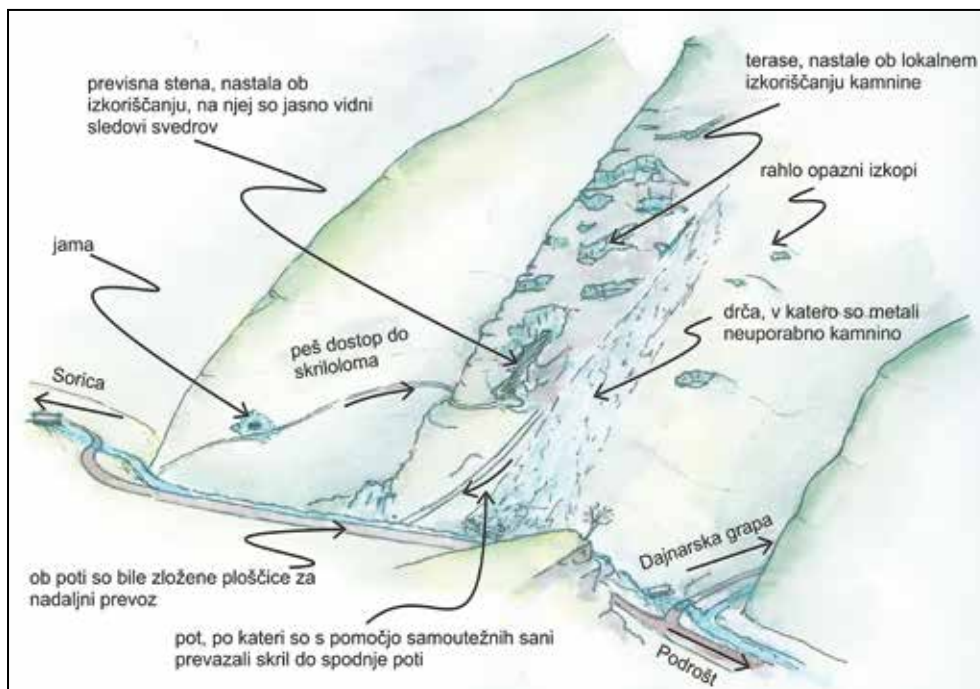
Skrilolom pri Sorici – Matevzlnov skrilolom

Pri gostilni v Podroštu se odpravimo ob Dajnar-skem potoku navzgor. Pot je danes zelo široka, ker jo uporabljajo za spravilo lesa. Tik nad Področtom pot prek brvi prečka potok. Ob sotočju Dajnar-ske in Nidrarske grape se odpravimo navkreber ob Nidrar-ski grapi. Ko se pot ponovno poravnava, zasledimo na levem bregu potoka ostanke skrila-ve kamnine, 20 metrov nad njimi pa opazimo pečine, kjer so na različnih krajih (višinah) lomili in obdelovali skrila. Nekaj višje ob strugi na levi strani vidimo luknjo, po pripovedovanju je služila kot 'kevder' za Toncovo hišo, ki je stala še nekoliko višje. Danes o hiši ni več sledu, starejši ljudje pa se je še spominjajo kot zapuščene hiše, prepuščene propadanju.

Skrilolom se nahaja na južni strani 978 metrov visokega hriba Gožel, na levem bregu Nidrarske grape.

Kraju domačini pravijo Nave. Zaradi južne lege skrila-ve in obilice temnih kamnov so se tu rade zadrževale kače. Da so se jih obranili, so na ognju kurili jajčne lupine in nastajajoči smrad naj bi jih odganjal stran.

V Matevzlnovem pruhu, na srenjskem zemljišču pod Spodnjo Sorico pri Toncovi Mici, so lomili skrila že zelo zgodaj. Anton Frelih z Zalega Loga 5, rojen v Sorici leta 1906, je v letih pred drugo svetovno vojno v tem skrilolomu delal kot samostojni podjetnik. Njegova dejavnost je trajala do leta 1947.

Matevzlnov skrilolom danes (brez drevja). Skica: Bojan Rihtaršič

28. julija 1947 so na pobudo krajevnih oblasti, Krajevnega ljudskega odbora v Sorici, ustanovili krajevno podjetje Škrilolom v Sorici. Prvi upravnik skriloloma je bil Jurij Grohar iz Spodnje Sorice 24 (1947-1949), nato Štefan Pintar iz Spodnje Sorice 22 (1950-1952) in Anton Frelih iz Spodnje Sorice 16 (1952-?). Podjetje je bilo registrirano za izdelovanje skрила in pokrivanje z njim. V skrilolomu je bilo zaposlenih 6 do 9 delavcev. Podjetje je obstajalo do leta 1958, ko so ga ukinili zaradi nerentabilnosti.

Skrilava kamnina po kvaliteti ne zaostaja dosti za skrilom iz Strojcevega skriloloma, saj se nahaja v istem pasu (kreda). Kamen se slabše kolje in zaradi tega je videz strehe bolj grob in tudi teža kvadratnega metra pokrite strehe je večja. Med skrilavci se pojavljajo do meter debeli vložki apnenca, ki ovirajo delo.

Stavbe, krite s tem skrilom, so predvsem v Zgornji in Spodnji Sorici in v ostalih bližnjih vaseh.

Leta 1950 so nalomili skril za osnovno šolo v Podlonku.

Skrilolom pri Nemiljah – Martinškov skrilolom

Skrilolom se nahaja na severni strani Praprotnega brda (638 metrov visok hrib), tik ob kolovozni poti, dober kilometer iz Nemilj proti Topolam. Ob poti na nasprotni strani teče potok Lipnik², ki ima na nekaterih mestih bregove utrjene z opornimi zidovi iz ostankov skrilnih blokov.

Skrilolom leži tik ob kolovozu in se razprostira okoli 200 metrov vzdolž njega. Danes je precej zasut in zaraščen. Še po drugi svetovni vojni se je videl cel spodmol, dolg in širok 20 metrov in približno 2 metra visok.³ Do danes se je večji del že porušil in ga je moč videti le še nekaj metrov na vzhodni strani. Tam, kjer danes vidimo škarpo, je nekoč stala zidana baraka (cca. 3 x 6 metrov). V njej so čez teden prebivali delavci, ob slabem vremenu pa so v njej obdelovali tudi ploščice. Pred prvo svetovno vojno je bilo tu več barak.

Skrilolom so začeli izkoriščati v drugi polovici 19. stoletja. Med letom 1885 in prvo svetovno vojno

je doživel največje izkoriščanje. Pred prvo svetovno vojno so v tem skrilolomu delali Selčani, ki so za izkoriščanje skriloloma plačevali Martinškovim iz Nemilj. V njem so delali tudi Trčevi iz Selc. Trčeva mama je nosila iz skriloloma do Blat (kraj na pol poti med Nemiljami in Topolami) v košu po en takratni cent, 56 kg, ploščic. Od tam naprej pa so jih razvozili z vozom ali sanmi.

Nazadnje je lomil skril samo še Urban Lotrič, Muhovc iz Nemilj. Bil je invalid brez noge in slep na eno oko. Skrilave ploščice so po prvi vojni izdelovali le še za popraviljanje skrilavih streh in le v manjši meri za pokrivanje novih. Delo v skrilolomu je prenehalo, ker bi ga bilo potrebno bolj odpreti, vendar je primanjkovalo denarja in sposobnih delavcev.

Domačini pravijo ploščicam iz nemiljskega skriloloma nemiljske skalce.

V okolici skriloloma vidimo na površju temne apnenice, črne glinaste skrilavce, sive drobe in sivkasto zelene glinene skrilavce. Produktivni skrilavci leže med drobami in se lepo koljejo.

Glineno blato, iz katerega so nastali glineni skrilavci pri Nemiljah, se je usedalo na tem prostoru v triasni periodi (v wengnu), to je v spodnjem delu srednjega zemeljskega veka.

Kvaliteta teh ploščic je bila nekoliko slabša od Strojčevcovih z Zalega Loga.

Z njimi so pokrivali strehe predvsem v spodnjem delu Selške doline in v višje ležečih vaseh nad Nemiljami ter v vaseh proti Kranju, Kropi in Podnartu.

Skrilolom v Dolenji vasi

Skrilolom se nahaja dobrih 20 minut hoje navkreber iz Dolenje vasi proti Stirpniku, v Sokovi grapi, na kraju z imenom V kraju. Do njega se lahko povzpemo po novejši poti, ki je narejena ob potoku, ali pa po grebenu na vzhodni strani potoka. Tod se vidi tudi več gozdnih poti, ki so se z leti uporabe ugreznile v zemljo tudi za več kot 2 metra. Po eni od teh poti so nekoč spravljali skril iz skriloloma do vasi.

Danes gozdna pot poteka ob vznožju nekdanjega skriloloma čez nasip jalovine. Med skrilolomom in potokom se vidi kup neuporabljenega skrilavega materiala. Od poti do vznožja skriloloma je v naložen skril narejena 1,5 metra široka in 2 metra globoka pot (glej sliko). Na terasi med skrilolomom in potokom je bilo nekoč več objektov, danes vidimo ruševine samo še od enega.

Skrilolom je bil last Strojčevcovih z Zalega Loga. Tod so začeli iz glinastih skrilavcev izdelovati strešne ploščice v drugi polovici 19. stoletja. Skrilavci so bili pri vrhu nekoliko peščeni in so se pri oblikovanju drobili, precej pa se jih je uničilo pri izdelavi lukenj za žeblje. Šele v nižjem nivoju teh plasti so naleteli na dober skril. Vendar so tega odkopavali le kratko dobo. Delali so brez stopenj in tako ustvarili previsno steno. Skrilolom je nekaj let pred prvo svetovno vojno zasul zemeljski plaz. Odstranitev plazu bi zahtevala več mesecev napornega dela. Ker so bile hkrati tod ploščice slabše kvalitete kakor zaloške in nemiljske, se dela niso ponovno lotili.

Pot, ki vodi do vznožja zaraščenega dolenjevaškega skriloloma. Foto: Bojan Rihtaršič

Modrosivi glinasti skrilavci so pri vrhu skriloloma nekoliko peščeni ter močno sljudni, mehki in drobljivi, zaradi tega so se drobili in so bili za strešne ploščice neuporabni. Šele globlje so prišli do boljše kamnine. V bližini pa najdemo tudi kremenov konglomerat (domačini mu pravijo hrastovc) in peščenjak. Skrilavce v Dolenji vasi skupaj z obdajajočimi sivimi kremenovimi konglomerati in peščenjaki uvrščamo med permijske sklade.⁴ Ta skrilava kamnina je po nastanku najstarejša med skrilovci v Selški dolini, ki so jih uporabljali za pokrivanje streh.

Kakšne so bile razmere ob nastanku teh kamnin? Ob obrežni coni so kontinentalne vode odlagale debelejši material, in sicer v permijski periodi kremenov prod in pesek, ki se je kasneje zaradi silne teže nad njim ležečih mlajših plasti sprijel v trden konglomerat in peščenjak. Glineno blato se je usedalo dlje od obale in se pod vplivom dolgotrajnega pritiska spremenilo v skrilavo kamnino.

S skrilom tega skriloloma so bile pokrite največ hiše in gospodarski objekti v Dolenji vasi, kamor so jih vozili z vozom, pozimi pa s sanmi. V manjši meri so jih uporabljali tudi na Stirpniku, kamor so jih znosili v koših. Danes streh, kritih s tem skrilom, ne vidimo več, saj so ga zaradi slabše kvalitete kmalu zamenjali z boljšim skrilom oziroma največkrat z novejšo betonsko ali opečnato kritino.

Manjši skrilolom pod Greblovim vrhom

Približno 450 metrov zahodno od Strojcevcevega skriloloma se v istem skrilastem pasu nahaja še manjši skrilolom, ki je danes že močno zaraščen. Skrilavec tukaj je bil nekoliko slabši, pogoji za prevoz pa zaradi večje oddaljenosti od poti in strmega terena še bolj neugodni. Z delom so tu prenehali že pred drugo svetovno vojno.

Skrilolom v Ravenski srenji

Pruh v Ravenski srenji je obratoval že v 18. stoletju. Niko Žumer v svojem članku omenja letnico 1750.⁵ Dobrih 100 let pozneje, točneje leta 1857, geolog Lipolda v svojem poročilu o raziskovanju geoloških razmer poroča o skrilolomu pri Ravnah pod Ratitovcem. Torej mora biti to do sedaj najstarejši znani skrilolom na tem področju.

Nahaja se na desnem pobočju Pamerpoha. V njem sta nazadnje delala Cenc iz Sorice in Nekel iz Raven. Z delom sta prenehala leta 1910.⁶

Skrilolomi v Sorici

Nekaj majhnih skrilolomov je bilo še v okolici Spodnje in Zgornje Sorice. To so bile le večje golice, kjer so tamkajšnji kmetje obdelovali skril za svoje domačije. Ta skril se nahaja v krednem pasu, v istem pasu kot v skrilolomu nad Področtom in Zalim Logom.

Skrilolom bližje Nemilj

Bližje Nemilj na desni strani potoka Lipnik se nahaja skrilolom, ki so ga izkoriščali Westrovi oziroma Beštrovi (preimenovani z odkom leta 1938), po domače Pšecovi. Westrovi so izkoriščali svoj skrilolom sami z vso četico otrok. Franc Pogačnik (sedanji lastnik kmetije) je povedal, da se je Wester rad pohvalil, da je to donosen posel. Skrilolom je bil površinski in ga je že leta 1900 zasul plaz. Skrilolom so odkopali, vendar ga je kmalu zopet zasulo. Po drugem zasutju ga niso več izkoriščali. Če so kritino iz Martinškovega skriloloma uporabljali pretežno v Selški dolini, so ploščice iz tega skriloloma tvorili po Gorenjskem in tudi čez današnjo mejo. Bile so slabše kot ploščice v Martinškovem skrilolomu.

Ostali skrilolomi

Obdelovanje skrila se ni razvilo le v Selški dolini, marveč je bilo nekaj manjših skrilolomov tudi v sosednji Poljanski dolini in drugje po Sloveniji, zlasti na Pohorju in v okolici Dolskega pri Ljubljani.

DELO V SKRILOLOMU

Način pridobivanja strešnih ploščic se od skriloloma do skriloloma ni bistveno razlikoval. Razlike so nastajale le zaradi lokacije in obsežnosti dela, saj je v nekaterih skrilolomih delalo le po nekaj delavcev in še ti so ob koncu dneva odšli na svoje domove. V skrilolomu nad Zalim Logom so zaradi oddaljenosti delavci ostajali ves teden. Zato je bil opremljen z vso potrebno infrastrukturo (koče za počitek, kuhinja ...).

Odstranjevanje jalovine

Da so prišli do produktivne plasti, so kot vsak kamnolom tudi skrilolom morali odpreti, to je od-

straniti vrhnje preperele plasti, ki so ji rekli hrasta. Ker je to opravilo zahtevalo čas in denar, je bil nemiljski skrilolom narejen v spodmol, v Dolenji vasi so naredili previsno steno in tudi soriški skrilolom ima na enem delu steno, kopano v spodmol. Zaradi tega načina je vedno obstajala nevarnost, da se skrilolom zasuje, kar se je pred prvo svetovno vojno zgodilo v Dolenji vasi.

Pri odstranjevanju jalovine so za razstreljevanje kamnine uporabljali dinamit, odvažali pa so jo s samokolnico in kasneje z vozičkom na tirnicah. V zalološkem skrilolomu so še danes vidni deli tirnic. Zaradi velikosti skriloloma se je uporabljalo več vagonov, zaradi tega so imeli na tirnicah narejeno izogibališče, delavci so mu pravili beksel.

Lomljenje kamna

Ko so prišli do produktivne kamnine, je bilo le-to potrebno lomiti v različno velike sklade skrila. Delavci minerji so si pri tem pomagali s smodnikom. Če bi uporabljali dinamit, bi kamen preveč napokalo in ne bi bil več primeren za nadaljnjo uporabo. V kamen so vrtali ročno in pri tem so potrebovali tri delavce.

Še danes vidna sled izkoriščanja v Matevzlnovem skrilolomu – sled luknje, v katero so dali smodnik.
Foto: Bojan Rihtaršič

Eden je držal sveder in ga pri vsakem udarcu malenkost zavrtel, druga dva pa sta izmenično udarjala z macolo po svedru. Uporabljali so od 1,5 do 2 metra velik sveder in pri tem naredili do dober meter globoko vrtino. Pri vrtanju so uporabljali tudi t. i. šipco, to je ozko žličko za odstranjevanje prahu iz vrtine. V narejeno izvrtino so vtaknili naboj ter luknjo zamašili s kamnitim prahom (prah, dobljen pri vrtanju). Vedno so naredili samo eno izvrtino, pravokotno na plasti. Smodnik je moralo le rahlo raznesti, da je eksplozija skrilavo kamnino samo razrahljala in ne napokala. Nato so kamen s pomočjo vržel in krampov naložili na lesena nosila, imenovana traje, s pomočjo katerih so ga prenesli na mesto, kjer so kamen cepili. Glede na velikost kamna sta nosila morala nesti 2 ali pa tudi 4 ljudje.

Cepljenje v tanke plošče

Kamnite klade so špoltarji takoj nacepili v tanke plošče (rekli so jim tudi deske), saj se je naravno vlažen kamen najlažje oblikoval. Temu opraviilu so pravili špoltanje, oziroma da so se ploščice nakrojile. Pri tem pa uporabljali različno velike cepilnike ozi-

roma špoltarje in leseno kladivo. Pri večjih ploščah so uporabili tudi več cepilnikov naenkrat. Ploščice so vedno krojili iz sredine, tako da se je kamen razpolavljal, dokler niso dobili približno 8 milimetrov debelih plošč nepravilnih oblik. Iz kamnine so lahko dobili tudi plošče velikosti 1 x 1,5 metra.

Pri tem opraviilu je delavec vedno sedel na tleh in imel ob boku prislonjeno kamnito klado, ki jo je cepil.

Obrezovanje in izdelovanje lukenj

Ko so ploščice nacepili, so jih obrezali in iz tega naredili ploščice za streho. Ploščice so obrezovali že v kamnolomu. Oblikovali so jih na klanfi ali priki.

Obrezovalci so te plošče obrezali na različne oblike, potem pa so loherji naredili luknje za žeblje.

Niko Žumer v svojem članku iz zbornika Selška dolina našteva, da so jih tirolski mojstri naučili izdelovati 10 različnih vrst in oblik: fusštajn, bindštajn, nemške plošče, glajhart – leva in desna, špice, fus, kapnik – levi in desni, in glajhač.⁷

Način dela pri cepljenju skrilnih kvadrov. Foto: arhiv Muzeja Železniki

Lopa v Železnikih, pokrita z nemškimi ploščicami in s špicami.
Foto: Bojan Rihtaršič

Obrezovalci so bili med vsemi delavci v skrilolomu najboljše plačani, saj je bilo od njih odvisno, kako dobro bodo znali izkoristiti dani material, da bodo iz njega dobil najboljše plošče. Kakšno ploščo bo izdelal (nemško, špico ali kaj drugega), si je obrezovalec določal sproti.

Vseh ploščic niso do konca obdelali v skrilolomu. Potrebovali so jih za polaganje čela frčal in cer-

kvenih zvonikov in so jih obrezovali ter prilagajali na mestu samem.

Pri pokrivanju strešne ploskve nastaneta dva značilna vzorca – na špico ali nemški način, način izhaja predvsem iz funkcionalne potrebe. Še bolj pa se pokaže možnost umetniškega oblikovanja s skrilom pri čelih frčal, predvsem pa pri cerkvenih zvonikih.

Obrezovanje ploščic. Foto: arhiv Muzeja Železniki

Prevoz

Pripravljene ploščice so vozili v dolino in naprej do naročnika. Pot v dolino ni bila preprosta, saj se je večina skrilolomov nahajala na strmih pobočjih, do njih pa niso vodile položne poti. Skril so vozili v dolino kar samotež – na velikih saneh, na kate-re so naložili po več kot 250 kilogramov skrilastih ploščic. Sani so tehtale okoli 35 kilogramov in jih je prevoznik moral prinesiti na ramenih do skriloloma. Približno 1,5 metra dolge in 80 centimetrov široke lesene sani so imele iz desk narejen zaboj. Na sredini so imele odprtino, skozi katero si je prevoznik lažje oprtal sani na ramo, pri prevozu ploščic pa jo je pokrtil z deskami. Sani niso imele kovinskih drsnikov, temveč so drsele po lesenih. Rekli so jim bose sani.

Razglednica Zalega Loga, ki jo je založil Urban Weber.

Na desni strani, pred cerkvijo, vidimo velik objekt, v katerem so shranjevali skril za nadaljnji transport. Lastnik razglednice: Martin Pintar.

Če je bilo potrebno, so prvo vožnjo naredili z skrilavim drobirjem, ki so ga na strmih delih posipali po tleh. Z ostalimi vožnjami pa so potem pripeljali v dolino skril. Kjer je bilo dovolj strmo, je bila nevarnost, da bi sani ušle in se prevrnile z dragocenim tovorom. To so rešili s prej omenjenim posipanjem drobirja. Skril je lahko tako zaviral, da je bilo potrebno sani navzdol celo vleči. Drugače jih je bilo potrebno samo usmerjati. Vleka po manjši strmini pa je bila res težaško delo, pri tem so si pomagali z drogovi, položenimi prečno na pot, po katerih so sani drsele, temu so rekli pobrunca. Da

bi sani še bolje drsele, so šine dodatno namazali s prašičevo mastjo. Prevažali so, kadar je bila pot kopna in suha.

Ko so na Zalem Logu pripeljali sani do skladišča, so jih zapeljali na vago. Prevozniki so bili plačani od teže pripeljanih ploščic. Ploščice so vedno zlagali pokončno in niso bile sortirane.

Zalološke ploščice so naprej prevažali z močnimi vozovi. Tak voz, imenovan tajsel, je vlekle par konj. Na mnoge hribovske kmetije pa so jih znosili kar v koših.

Delavci so delali pod milim nebom, le obrezovalci so imeli narejene preproste strehe. Foto: arhiv Muzeja Železniki

Delo v skrilolomu

V začetku 20. stoletja je bilo v Strojčevem skrilolomu ali pruhu, kot so mu pravili domačini, zaposlenih 70 delavcev. To so bili: minerji, lomilci skrilavih kvadrov, cepilci ali špoltarji, obrezovalci in vrtalci ploščic ali loherji. V pruhu so delali tudi odvažalci jalovine, kovači in pa prevozniki, ki so plošče na ročnih saneh prevažali po hribovskih drčah v 500 metrov nižje ležeči Zali Log. Delavci v Strojčevem skrilolomu so bili pretežno iz Železnikov, prevozniki pa so bili domačini.

Poleg naštetih del so opravljali tudi pokrivanje in popravila skrilavih streh. Tako so imeli kompletno ponudbo del.

Delavci v skrilolomu so bili razdeljeni v skupine, vendar je vsak delavec lahko opravljal več različnih del. Delavci so delali pod milim nebom, le obrezovalci so imeli narejene preproste strehe. Zaradi takih razmer so bili zelo dovzetni za bolezni. To je razvidno iz dokumentacije, ki obstaja o soriškem skrilolomu, kjer so leta 1951 hoteli zaradi prevelike odsotnosti zmanjšati število zaposlenih z 8 na 4 delavce.

Kakšna je organizacija dela v skrilolomu, nam pove naslednji dopis, ki so ga poslali Izvršnemu odboru OLO Kranj – okolica, ki je hotel ukiniti polovico delovnih mest: "Način dela v škrilolomu je tak, da skupina 8 delavcev doseže sorazmerno mnogo večji delovni učinek kot pa skupina 4 delavcev, ki bi v mnogih slučajih sploh ne mogli delati, zlasti še, če predvidevamo tudi bolezenske slučaje. Prva skupina 3 delavcev je zaposlena namreč pri lomljenju kamna, 2 delavca sta cepilca škrlja, 1 pa obrezovalec. V tem sestavu se doseže največji učinek dela, oz. največjo produkcijo. 2 delavca sta zaposlena pri popravilih strehe in novih delih. Ker je v zimskem času delo na strehi kot v produkciji večkrat onemogočeno ali vsaj otežkočeno, je treba v poletnem času pospešeno delati na izdelovanju škrlja, obenem pa tudi pri pokrivanju oz. popravljanju strehe. V zimskem času se opravljajo trebljenja, prevozi do cest in sl."

Delo v Strojčevem skrilolomu je trajalo od 20. aprila do 31. oktobra. Delavnik je bil dolg 11 ur, razen v ponedeljek, ki je bil skrajšan za čas za nabavo hrane in hojo od Zalega Loga na delovišče, in v soboto, ko so se delavci vračali nazaj v dolino. Delavci so za cel teden odšli od doma. Drugi skrilolomi so bili bližje naseljem in lažje dostopni, tako da so delavci hodili v skrilolom dnevno.

V Strojčevem skrilolomu so si delavci kuhali vsak zase, vendar na skupnem ognjišču. Največkrat so si naredili polento, koruzne žgance in krompirjevo juho. Za malico so imeli zaseko in kruh, pili so vodo, imeli pa so tudi nekaj živine za mleko.

Kovač

Poleg naštetih delavcev so v kamnolomu nujno potrebovali tudi kovača. Kovač je imel edino nalogo, da jim je ostril svedre in orodja ter opravljal druga popravila (ko je bil sveder mulast, ga je bilo potrebno naostriti). V Strojčevem skrilolomu so za to uporabljali poljsko kovačnico. Za soriški skrilolom je opravljal kovaške storitve Jože Okoren s Podrošta. Njegov znak (JO) vidimo tudi na orodjih (muzej) in tudi na spisku izdatkov podjetja za soriški skrilolom je vpisano njegovo ime.

Zadnja leta

Po drugi svetovni vojni so se na Zalem Logu mnogi zavzemali za obnovo skriloloma, pri čemer bi bile potrebne nove strojne naprave, predvsem pa žičnica za lažje spravljanje ploščic v dolino. Pri tem so imeli linijo žičnice že določeno. Spodnja postaja na Zalem Logu naj bi se nahajala nekje pri kozolcih (značilna topjarja na vzhodni strani Zalega Loga). Imeli pa so tudi delovno silo 10 sezonskih delavcev iz Prekmurja, ki bi pomagali skrilolom še bolj odpreti, vendar do večjih del ni prišlo.

Sklep

Obdelovanje skrila se ni razvilo le v Selški dolini, temveč tudi v Poljanski dolini in drugje po Sloveniji (Dolsko pri Ljubljani, Pohorje). Strehe, pokrite s kamenjem, so poznali tudi na Primorskem. Ker pa so imeli na voljo samo apnenec, ki se ga ne da klati v tako tanke ploščice kot metamorfno kamnino, je ta kritina mnogo debelejša in večja. Tudi sam način polaganja je drugačen, saj pri tem polagajo plošče eno vrh druge. Imenujejo jih skrle.

Ni dovolj, da pokrijemo objekt s skrilonom in ob tem mislimo, da ohranjamo našo kulturno dediščino. Skril iz tujine je trenutno res cenejši, kot če bi se

zopet lotili pridobivanja domačega skrila, in marsikdaj je tudi kvalitetnejši in bolj homogen. Vendar ga moramo uporabljati previdno, saj ravno prevelika homogenost in predvsem drugačni načini prekrivanja pripeljejo do drugačnega izgleda strehe, kot bi ga morala imeti, če želimo, da prikazuje našo kulturno dediščino.

Obsežne teme o skrilarški obrti: tehnike polaganja in vzorci na strehah (na cerkvenih zvonikih, čelih frčad ...), ki so se v preteklosti uporabljali, ostajajo neobdelane. Ker je o tem malo zapisanega, naprošam vse, ki bi karkoli vedeli o skrilarški obrti, da mi to sporočijo.

Avtor

Slovar

beksel	izogibališče na tirnicah v skrilonomu, kraj, kjer sta se lahko srečala dva vozička
cepilnik	dleto, ki ima široko ter tanko prečno rezilo (brušeno na strešico)
deske	tanke kamnite plošče
drobniki ali droba	usedlina z drobci starejših usedlin in magmatskih kamnin
hrasta	vrhnja preperela plast kamnine nad produktivno plastjo
klanfa	kovinsko stojalo, na katerem so oblikovali ploščice
loharji	izdelovalci lukenj v skrilaravih ploščicah (za pritrjevanje z žebli)
macola	težko kovinsko kladivo
miner	delavec v skrilonomu, ki je razstreljeval skrilaravo kamnino
mulast	top, neoster, npr. mulasto orodje – neostro orodje
krojiti	cepiti
Nave	loka, travnik ob vodi; ravninski del Nidrarške grape – ledinsko ime
nemiljske skalce	kamnita kritina, narejena v nemiljskem skrilonomu
pobrunca	na ravnem delu poti prečno položeni drogovi za lažje drsenje sani
prika	kovinsko stojalo, na katerem so oblikovali ploščice
pruh (izg.: pruh)	(iz nemščine: der Bruch, kar pomeni lom) beseda se je uveljavila za poimenovanje skrilonoma
skril ali škrl	plošča iz (glinastega) skrilaravca, ki se uporablja zlasti za pokrivanje streh
skrilavec	Metamorfna kamnina z značilno teksturo, pri kateri temni in svetli minerali (posebno sljude) tvorijo sklenjene plasti. Skrilavci so značilne regionalne metamorfne kamnine. Nastajajo iz različnih sedimentnih kamnin, najpogosteje iz glinencev, pri različnih stopnjah metamorfoze, zato imajo zelo različno sestavo in strukturo. Razširjeni so po vsem svetu, prevladuje pa skrilaravec, ki je geološko precej stara kamnina.
skrle	kamnite plošče za pokrivanje strehe iz apnenca, uporabljali so jih na Primorskem
skrilolom ali škrlilom	kraj, prostor, kjer se pridobiva skrilaravec

samotežne sani	lesene sani za prevoz hlodovine in drugega tovora (skrilastih ploščic) s pomočjo teže tovora in moči prevoznika
šipca	ozka žlička za odstranjevanje kamnitega prahu iz izvrtine
špolta	cepilnik
špoltanje	klanje kamnine v tanke plošče
špoltarji	delavci, ki so špoltali, oziroma cepili
tajsel	močan voz za prevoz skrilastih ploščic, vleklo ga je več konj
traje	lesena nosila, s pomočjo katerih so prenesli kamniti blok iz kamnoloma na mesto cepljenja
vržela	jeklena palica za klanje kamna

Viri

Niko Žumer: Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva. *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1973. Str. 171–172.

Dr. Anton Ramovš: Skrilarska obrt na škofjeloškem ozemlju. *Loški razgledi 2*, 1955. Str. 81–84.

Dr. Anton Ramovš: Strešni skrilavci v Selški dolini. *Proteus 7*, 1952/53. Str. 174–178.

Dr. Anton Ramovš: Geološki razvoj Selške doline. *Železne niti 1*, 2004. Sr. 17–51.

Darja Benedičič, Tatjana Rant: *Razvoj skrilarstva v Selški dolini*. Mentorica: Mateja Hafner Malovrh. Gimnazija Škofja Loka, 1997.

Vilko Novak: *O ljudski kulturi v Selški dolini*. Loški razgledi 4, 1957. Str. 41–46.

Igor Fabjan: *Kritina s "stoletno garancijo"*. Naša žena 11/2000. Str. 38–39.

Grebenc Alojzij: *Besnica in njenih 700 let*. Besnica: Župnijski urad Besnica, 1991.

Ivan Kejžar: *Soriška ledinska imena*. Loški razgledi 49, 2000.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki.

Karel Grad: *Kako so notranje zemeljske sile oblikovale Selško dolino*. Selška dolina v peteklosti in sedanjosti. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki, pododbor Železniki, 1973.

Ustni viri: Martin Pintar (Železniki), Jože Benedičič (Zali Log), Janez Egart (Spodnja Sorica), Lojze Pintar (Spodnja Sorica) Franc Pogačnik (Nemilje), Pintar Mici, Martinškova (Besnica).

Opombe

¹Karel Grad: *Kako so notranje zemeljske sile oblikovale Selško dolino*. Selška dolina v peteklosti in sedanjosti. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki, pododbor Železniki, 1973. Str. 61.

²Na karti Škofjeloško pogorje iz leta 1981 je potok označen kot Muhovčev potok.

³Dr. Anton Ramovš: Strešni skrilavci v Selški dolini. *Proteus 7*, 1952/53. Str. 175.

⁴V spodnji permij jih uvršča dr. Anton Ramovš.

⁵Niko Žumer: Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva. *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1973. Str. 172.

⁶Ivan Kejžar: *Soriška ledinska imena*. Loški razgledi 49, 2000. Str. 21.

⁷Niko Žumer: Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva. *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1973. Str. 171.

Skril. Foto: Marko Marinko